

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Atatürk ve Bilim İnsanın Değeri

Atatürk in the 100th Anniversary of the Republic of Türkiye and the Value of Scientist

Araştırma Makalesi – Research Article

Kevser ÇELİK

Süleyman Demirel Üniversitesi, Felsefe Bölümü, kevsercelik@sdu.edu.tr,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-6604-3650

*Nereden ne gelirse gelsin, isterse bize uzak ve karşıt milletlerden gelsin, gerçeğin güzelliğini benimsemekten ve ona sahip olmaktan utanmamalıyız. Çünkü gerçeği arayan için gerçekten daha değerli bir şey yoktur. O halde gerçeği eksik görmek ve onu söyleyeni ve getireni küçümsemek yakışık almaz. Hiç kimse gerçeği küçümsemez, tersine herkes ondan şeref duyar.¹
-Kindi, Felsefi Risaleler*

Öz

Bilgi insanın dış dünya ile kurmuş olduğu ilişkidir. Bu ilişkiyi yöntemsel olarak kurabilen kişiye bilim insanı denilmektedir. Bilim-bilim insanı ilişkisinde belirleyici unsur değer dünyasıdır. Bu dünya vasıtasıyla doğaya, insana, topluma ve insanlığa bakışımız belirlenir.

Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin yüce gayesi olarak ifade ettiği insani medeniyet idealini gerçekleştirmede en iyi rehberin bilim olduğunu vurgulamıştır. Atatürk'ün bu vurgusu bağlamında, bu çalışmada onun bilim insanına vermiş olduğu değer, bilim-politika ilişkisi bağlamında sorgulanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Atatürk, Bilim, Bilim İnsanı, Değer, Felsefe.

Abstract

Knowledge is the relationship that human beings establish with the external world. The person who can establish this relationship methodically is called a scientist. The determining factor in the science-scientist relationship is the world of values. Through this world, our view of nature, human, society and humanity is determined.

Mustafa Kemal Atatürk, the founder of our Republic, emphasised that science is the best guide in realising the ideal of human civilisation, which he expressed as the supreme goal of the Turkish nation. In the context of this emphasis of Atatürk, this study aims to question the value he gave to scientists in the context of science-policy relationship.

Keywords: Republic, Atatürk, Science, Scientist, Value, Philosophy.

Bu çalışmada kavram ve uygulama alanı olarak Cumhuriyet idealinin ve onun kurucusu olarak Atatürk'ün, bilime ve bilim insanına vermiş olduğu değeri sorgulamaya çalışacağız. Bu anlamda bilim ve bilim insanının toplumsal davranış modeli olarak rolüne dikkat kesilirken, bilim-politika ilişkisinde bilim insanının kendine has özgünlüğüne vurgu yapacağız.

¹ Kindi (1994), *Felsefi Risaleler* (Çev. Mahmut Kaya), İstanbul: İz Yayınları., s. 4.

Günümüz dünyasında bilim² kendi gücünü her geçen gün farklı formlarda sunmaktadır. Bilim, “basit” bir şekilde tanımlanabilecek “tekdüze” değil, “çok yönlü” bir etkinliktir. Bilimin, “rasyonel” ve “nesnel” boyutunun yanında, “değer” boyutu da bulunmaktadır. Çoğunlukla bilim “bir bilgi birikimi ya da düzenli güvenilir bilgi” şeklinde tanımlanır, ancak bu yüzeysel bir tanımlamadır. Çünkü “bilim” denilen etkinlik asıl belirleyici özelliğini ya da özünü yönteminde sergilemektedir; onun özünde ise bir “gerçeği bulmaya” ilişkin “bilişsel bir arayış” bulunmaktadır.³ “Şeylerin ardında yatan” anlamında “Hakikat’i keşfetme” yollarından biri⁴ olarak bilimin sunduğu gerçeklikler ve bu gerçekliklerin insan hayatına getirdiği pratik faydalarla birlikte, bunların beraberinde getirdiği pratikteki zararları inkâr edilemez. Bu olgu dikkate alınır, bilim onun kontrol edici/denetleyici gücü olan etikten/değerlerden ve eleştiriden, kısacası felsefeden soyutlanamaz. Bu nedenle bilimin başarılarını ve bu başarıların aktörleri olarak bilim insanlarını takdir ederken ve değer verirken dikkat etmek gerekir. Zira bilim insanı bize bilim vasıtasıyla gerçeklikleri anlatırken, sorumluluğu sadece bu gerçeklikleri anlatmak değil, bu gerçeklikleri doğru bir şekilde, doğru bir yöntemle, doğru bir amaca uygun olarak anlatmaktır. İnsanı, toplumu, doğayı, yani dünyayı şekillendirme ve onlara yön verme noktasında bilim insanının önemi ve değeri de burada ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bilim kadar bilim insanının değerini belirleyen öncelikle bilim insanının kendi bilgisi, karakteri ve bilgisine/karakterine göre sergilediği eylemleridir. Bilim insanı bir dünya tasavvurunun, bir felsefenin, bir kültürün içinde, kısaca bir toplumda varoluş sergiler. Bilgiyi, kabaca bir özne ve nesne ilişkisi olarak betimlersek, o bir arananın vücut bulma halidir. Özne, yani kendi olarak birey kendini toplumda konumlandıracağı için, toplumla bilim insanının ilişkisi de aktif bir hal almalıdır. Dolayısıyla bir toplumun bilime ya da bilim insanına değer vermesinde bunlar en temel belirleyici ölçüt olmaktadır. Bununla birlikte toplumu şekillendiren, politik güç/iktidar, dinsel güç gibi başka etmenler de bilim insanına değer verme noktasında oldukça etkilidir. Çağımızda bilim teknoloji olarak güçlü konumunu korurken, onu var eden aktörler olarak bilim insanları hak ettiği değeri gelişmiş toplumlarda görünür şekilde sürdürebilmektedir.

Hakikat, dışarıdan bakıldığı şekliyle olayların basit bilgisi değildir. O, bilimin peşinde olduğu gerçekliktir. Bilgi gerçekliğin diğer adıdır; bu bilgi değer alanlarından ayrı değildir. Değer içermeye, varolanların arasında doğrudan bir ilişkiyi onaylayan metafizik bilginin kabul gördüğü toplumlarda geçerlidir. Buna göre değer alanı, medeni toplumların amaçladığı ve bu amaçla sunduğu bilimsel tezahürler olarak kendisini onaylatmaya çalışsa da pozitivist ya da doğayla sınırlanmış bilimsel bilgi (scientific knowledge) anlamında pratiğini bulduğumuz haliyle dışarıda tutulur. Bilim yeni bir dünya tasavvurunu medeni toplum modelinde uygulamaya açması, insanlık için daha iyi bir yaşam ideali için hem bir imkân hem de ortaya çıkaracağı sonuçlar açısından tehlikeler içermektedir. Ekonomik gücü elinde bulunduran politik yapılar, devletler bilimsel yatırımlara, bundan mahrum olanlara göre daha fazla yönelmektedirler. Medeni toplum olmayı en yüce ideali/gayesi edinmiş toplumlar buna göre hakikate, bilime talip olmuş toplumlardır.

Cumhuriyet’imizin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk’e göre toplumun yöneticileri olarak “devlet adamlarının ve başkanlarının görevi, hayatı neşe ve şevk ile karşılamak” konusunda kendi milletlerine rehberlik etmektir. Bu görev bilinciyle Atatürk, kendisi için değil, ülkesi ve milleti için, gelecek nesillerin “şerefi, varlığı ve saadeti” için çalışmayı ilke edinmiş ve Türk milletine yol

² Bilim, sözlükte “maddi dünyaya ilişkin düzenlenmiş ve sistematik bilgi” şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak bu tanımlama o kadar dar ve dışlayıcıdır ki, bilimi tanımlamaya ilişkin birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu yüzden bilimi tanımlamanın, onun ne olduğunu anlamının en doğru yolu, “dar ve dışlayıcı” değil, “geniş ve kapsayıcı” bir bakış ve yöntemle tarihsel öyküsü içerisindeki tüm entelektüel birikimleri dikkate almaktan geçer (Lindberg, David C. (2007), *The Beginnings of Western Science: The European Scientific Tradition in Philosophical, Religious, and Institutional Context, Prehistory to A.D. 1450* (2nd Ed.), Chicago and London: The University of Chicago Press, s. 1, 3). Geçmişteki bilimsel anlayış ve yöntem, modern biliminkinden farklı olsa da, mevcut bilimin bir parçası ve var edicisi olması, aynı zamanda bilimin bütüncül olarak kavranması bakımından bir değer taşımaktadır. Tüm bunları dikkate aldığımızda, bilimin ilgisi ve konusu maddi dünya, maddi olmayan dünya gibi salt belirli bir dünyayla sınırlandırılmaz. Bu nedenle çalışmada “bilim” kavramıyla onun konusunu sadece maddi dünya ile sınırlandıran pozitivist bilim, doğa bilimi gibi belirli bir bilimi değil, doğa ve insan dünyasıyla (yani maddi ve maddi olmayan dünyayla) ilgilenen tüm bilimleri, dolayısıyla “bilim insanı” kavramıyla da tüm bu bilimlerle uğraşanları kast ediyorum.

³ Yıldırım, Cemal (2021), *Bilimin Öncüleri*, Ankara: Fol Kitap, s. 17.

⁴ Mayor, Federico (1997), “Bugün ve Yarın, Bilim ve İktidar,” *Bilim ve İktidar* içinde, Derleme: Federico Mayor-Augusto Forti, Çev. Mehmet Küçük, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, s. 153.

göstermiştir.⁵ Bunun tarihsel kanıtlarından biri olan *Nutuk*'u vasıtasıyla o, “ulusal bağımsızlığı yüceltme,” “bilime ve ilerlemeye inanış,” “Cumhuriyet rejimine bağlılık,” olumsuz anlamı olmaksızın “o dönemde modernizm diye adlandırılan şeye özlem,” “despotluğa, bilgisizliğe, bağımsızlığa ve eski rejime bağlanan bütün öteki eksiklere karşı oluş,” “Türk ulusunun büyüklüğüne mutlak güven” gibi bir insani medeniyet tasavvuru olan Cumhuriyet'in bir takım ideallerini önermektedir.⁶

Türk toplumu, söz konusu idealleri kendinde imkân olarak barındıran yeni bir yönetim biçimi olan Cumhuriyet idealini benimsemesiyle birlikte, medeni toplum olma idealine/gayesine de yönelmiş ve bu idealde/gayede kendisine en iyi yol gösterici olarak bilimi kabul etmiştir. Nitekim Cumhuriyet'le birlikte yeni bir yaşam tarzı yaratılmıştır. Atatürk, Türk toplumunun bu yeni yaşam tarzını aklın ve bilimin yol göstericiliğinde yaratılabileceğine inanmıştı. Bu anlamda Cumhuriyet, cehalet ve taassuptan uzak, bilime, akla, değerlere dayanan bir medeniyet yolu sunmuştu. Ve bu yol uzundu, zordu ancak zorunluydu. Bu yolun en iyi rehberinin bilim olduğunu Atatürk şöyle ifade etmektedir:

Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir.⁷

Hayatı hayat olarak tanımlamanın ve ona göre yaşamının imkân ve yöntemi, bir dünya felsefesi olarak “ilim” ve “fen” olarak kendini göstermektedir. İlim, teknik anlamda fen'ni içermekle birlikte, değer dünyasını da içermektedir. İlim ve fen, mevcut dünya felsefesi için yol gösterici, öğretici ve uygulatıcıdır. Türk-İslam düşünce geleneği bunu hem kutsal kitap temelli hem de hikmet temelli olarak mürşitlik şeklinde tanımlar. Mürşitlik içinde varoluş sergilediğimiz evrendir ve Tanrı bu evreni bir amaç doğrultusunda, düşünceye açık bir halde yaratmıştır.⁸ Bilimin böyle bir yol göstericiliği, vurgulamamız gerekirse, Türk düşünce ve bilim kültüründen gelen medeni bir ilkedir. Bu ilkeyi, yani bilim insanlarının asli görevinin ve amacının, toplumu aydınlatma ve insanlığı bir amaç doğrultusunda doğru yola sevk etme olduğunu, *Kutadgu Bilig*'te de görmek mümkündür: Âlimlerin [bilim insanlarının] ilmi, “halka meşale”⁹, “halkın yolunu aydınlatır,”¹⁰ “insanlığı doğru yola yöneltir.”¹¹

Geçmişten gelen bu ilkeyi yaşatması ve geliştirmesi ile Cumhuriyet, “yüksek Türk kültürü”nü¹² ifade etmektedir. O, öyle bir kültür ki, kendisinde “hayat ve insanîyet icapları [insanlık gerekleri] bütün hakikatiyle tecelli etmiş” olduğu bir hakikattir: “Hakikat tecelli edince kizp [yalan] ortadan kalkar.”¹³ Böyle bir kültür ve hakikat anlamına sahip Cumhuriyet felsefesi, Türk insanı için birçok yönden düzenin toplumun tüm katmanlarına hâkim olduğu bir dönem şeklinde tasvir edilmektedir. Nitekim ülkenin bilim insanları ve düşünürleri olarak “aydınlar” ve kurumlar, uzun zamandır özlenen “yeni toplum” ve “yeni insan”, dolayısıyla yeni yaşam tarzı idealini gerçekleştirme çabası sergilemişlerdir. Bu ideali gerçekleştirme amacıyla da başvurdukları en temel şey bilim olmuştur. Söz konusu amaç doğrultusunda Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen etkinliklerin özünü, “yeni insan,” “yeni toplum” ve yeni hayat tarzı ifade etmekteydi. Buradaki “yeni” denilen şeyin içeriğini ise “millilik”, “çağdaşlık”, “medenilik”, “bilimsellik” gibi kavramlar oluşturmaktaydı.¹⁴

⁵ Türker-Küyel, Mübaht (2008), *Atatürk'ün Saâdet Anlayışı Hakkında Bir Deneme*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, s. 2, 3.

⁶ Dumont, Paul (2002), “Atatürk'ün Yazdığı Tarih: “Söylev”-Çağdaş Türkiye'nin Ulusal Bilincinin Oluşmasında “Söylev”in Oynadığı Rol-” (Çev. Server Tanilli), *Türkiye'de Aydınlanma Hareketi Dünü, Bugünü, Sorunları / 25-26 Nisan 1997 Strasbourg Sempozyumu Server Tanilli'ye Saygı* içinde, İstanbul: Adam Yayınları, s. 157-158.

⁷ Atatürk, Samsun Öğretmenleriyle Konuşma (22.IX.1924), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1ld%C4%B1.pdf> (07.08.2023).

⁸ Bkz., Kur'an: Ali İmran 3/191.

⁹ Yusuf Has Hacib (2018), *Kutadgu Bilig* (Çev. Ayşegül Çakan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 326 [4347].

¹⁰ Yusuf Has Hacib (2018): 325 [4341].

¹¹ Yusuf Has Hacib (2018): 326 [4352].

¹² Atatürk, Onuncu Yıl Söylevi (29.X.1933), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1ld%C4%B1.pdf> (07.08.2023).

¹³ Atatürk, Dumlupınar'da Konuşma (30. VIII. 1924), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1ld%C4%B1.pdf> (07.08.2023).

¹⁴ Karakuş, Rahmi (1995), *Felsefe Serüvenimiz*, İstanbul: Seyran Kitap, s. 187.

Cumhuriyet yıllarında Türk insanı ve toplumu, çağdaş ve medeni olma yolunda öncelikle bilim insanının elinde şekillendirilmek istenmiştir. Ancak, bir “halk hükümeti” olan Cumhuriyet’in “millî” egemenliğe dayandığı dikkate alınırca,¹⁵ bu yapılırken insani ve milli değerler temele alınmış, “millilik” yani ‘kendi olarak’ kimliği ve kültürü muhafaza edilmiştir. Bu, aslında “Türk milletini medeni dünyada, layık olduğu mevkie yükseltmek, Türkiye Cumhuriyeti’ni sarsılmaz temeller üzerinde her gün daha çok güçlendirmek”¹⁶ idealinin ve gayesinin bir uzantısıdır. Böyle bir ideal ve gaye ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin temelde çağdaş bilim ve tekniğe dayandığını Atatürk şöyle ifade etmektedir:

Efendiler, bu nutkumla, milli varlığı sona ermiş sayılan büyük bir milletin, istiklalini nasıl kazandığını, ilim ve tekniğin en son esaslarına dayanan milli ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmaya çalıştım.¹⁷

Türk devlet felsefesini ve milletin tarihsel varoluş ilkesini dinamik bir şekilde, yaratıcı bir model olarak görünür kılmamanın yolu ve yöntemi, “ilim” ve “fen”den yani teknolojiden geçmektedir. Teknik, doğayı esir almış yeni bir kutsallığı değil, doğanın insana sunduğu ilkeler üzerinden hayatı yaşamının gerçekliğini ve rahatlığını sunma amacını tanımlar. Cumhuriyet’in temeli olan bilim, tekniğin bu tanımlamasını benimser; zira bu, Cumhuriyet’in medeniyet tasavvurundan bağımsız değildir. Bilimin tarihsel serüvenine bakıldığında, bilim anlayışının medeniyet tasavvuruyla olan yakın bağı açıkça görülmektedir.

20. yüzyılda geçmiş yıllara oranla teknolojik ilerlemenin, makineleşmenin hızı daha büyük olmuştur. Bu hızın beraberinde insani, toplumsal ve kültürel hayata getirdiği en büyük değişim, “yeni bir değer sistemi” ve “yeni bir hayat tarzı” yaratma şeklinde olmuştur. Güngör’e göre, bazı filozoflar, sosyologlar, sanatçılar ve yazarlar, bu şekilde “hayatın artık insani hüviyetini kaybettiğini” söyleyerek, mevcut medeniyeti, “makine medeniyeti” olarak adlandırmanın uygun olacağını ileri sürmüşlerdir.¹⁸ Peki bu “makine medeniyeti”nin hayatımıza, insan olarak bizlere, en önemlisi de değerlerimize etkisi, yansması nasıl olmuştur? Güngör bunu şöyle açıklamaktadır:

Makine medeniyeti hayatımıza sahte değerler getirmektedir. Vasıtalar gaye yerine geçmiş, insanlar gayeleri unutarak vasıtaları geliştirmeye ve onlar üzerinde çalışmaya önem verir olmuşlardır. Başarı denen şey, sonu olmayan bir yolda sürekli bir şekilde daha ileri gitmek veya yükseğe çıkmaktır. Daha çok para kazanmak, niçin? Çok kazandıkça daha çoğunu kazanma ihtimali arttığı için. Yüksek bir mevki elde etmek, niçin? Daha yükseklerine çıkmak için. Gayeler ortadan kalkınca veya geri plana düşünce, insanlar birbirlerini vasıtalar üzerindeki başarılarına göre değerlendireceklerdir. Böylece, topluma karşı kıymetini ve başarısını göstermek isteyenler gün geçtikçe daha çok mal ve servet sahibi olmaktadır. Herkes araba sahibi olurken, arabası olmayan bir insan ya tembel ya akılsız demektir. Para kazanacak kadar akılsız olsa ve çalışsaydı o da araba alırdı. İşin daha kötüsü, topluma karşı bu gösterişi yapamayanlar kendilerine karşı saygıyı da yitirmektedirler.¹⁹

Cumhuriyet’in dayandığı bilim bağlamında bunu değerlendirirsek, elbette Cumhuriyet’in dayandığı bilim “makine medeniyeti”nin bilimi gibi insani ve milli/kültürel değerlerden uzak bir bilim değildir. Doğayı salt bir nesne, mekanik bir yapı olarak görme tehlikesi Türk milli hayat felsefesinin ve bilim insanı idealinin amacı değildir. Sahte değerler ne bilim insanını ne de ideal yaşamı hak eden insanlık için kurtarıcıdır. Çünkü “millî kültürün her çıғırda açılarak yükselmesi,” “Türk Cumhuriyetinin temel dileği” olarak kabul edilmiştir.²⁰ Bu temel dileği var eden ise, Türk Cumhuriyeti’nin temel ilkesi olmuştur. Bu temel ilke ise, Atatürk’ün ifadesiyle, “Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ilke, ancak tam istiklale sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ne kadar ferah ve bolluk içinde olursa olsun istiklalden yoksun millet, medeni insanlık dünyası karşısında uşak olmak

¹⁵ Atatürk, Mustafa Kemal (2007), *Nutuk* (Yayına Haz. Şarika Gedikli, İsmail Özer, İsmet Türkmen), Ankara: Berikan Yayınları, s. 280.

¹⁶ Atatürk (2007): 676.

¹⁷ Atatürk (2007): 677.

¹⁸ Güngör, Erol (1995), *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, İstanbul: Ötügen, s. 191-192. Ayrıca “Makine medeniyeti” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Güngör (1995): 191-205.

¹⁹ Güngör (1995): 199-200.

²⁰ Atatürk, Dördüncü Dönem İkinci Toplanma Yılı Açarken (1 Kasım 1932), *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1ld%C4%B1.pdf> (07.08.2023).

mevkiinden yüksek bir davranışa layık görülmez.”²¹ Türk milletinin layık olduğu bu medeniyet düzeyi ise ancak hem maddi hayatı hem de manevi hayatı düzenleyen ve geliştiren bir bilim ile mümkündür. Böyle bir bilimin medeniyetteki rolünü ve insan ve insanlık için “güven verici kılavuz” olduğunu Cumhuriyet döneminde yetişmiş Türk bilim insanı Aydın Sayılı şöyle ifade etmektedir:

Uygarlıktaki en büyük gelişmeler bilim temeli üzerine oturan, bilimden gücünü alan gelişme ve dönüşmelerdir. Bilim bir yandan teknolojinin yol açtığı maddî değişme ve dönüşmeleri büyük ölçüde temellendirirken öte yandan da görgü ve kavrayış ufukumuzun gelişmesini, manevî hayatımızın sağlam düşünce temelleri üzerine oturmasını sağlar ve böylelikle de manevî hayatımıza, tinsel yaşam ve yaşantımıza, değer yargılarımıza, yön vermeğe yarar. Bilim sayesinde ve bilime az çok benzeyen ve bilimden çok zaman yararlanan teknoloji etkisiyle insan hayatı muazzam değişmelere sahne olmuştur. Oysa, insanın tabiatında geleneklerinden ve alışkanlıklarından kopmama eğilimi çok zaman kuvvetle etkili olur, insan maceralara, sonu kesin olmayan yeni teşebbüslere girişmekten kaçınır. İşte bilim, yani sağlam ve güvenilir bilgi, insanın, eylemlerinde, faaliyetlerinde, kendini ve girişimlerinin sonucunu kör sınamalara terk etmeyerek girişim ve atılımlarını, geleceğe dönük plân ve projelerini, bilinçli bir şekilde yapmasını mümkün kılar. Böylece bilim insan hayatı için bir değişme unsuru ve çeşitli girişimleri için güven verici bir kılavuz yerine geçer.²²

İnsanlığın tüm yaşam deneyiminde bilim, toplumsal değişim ve dönüşümün mutlak kaynağıdır. Değişim ve dönüşümü birbirini destekleyen olumlu anlamda kullanıyorum. Teknoloji, amacın dışında kullanıldığında ise bu olumlu anlam mekanik bir tekrara ve kaçınılmaz bir ötekileştirmeye yol açar. 20. yüzyılın dramı bu anlamda teknolojiyi olumsuzlukla eşdeğer kılmıştır. Burada olumsuzluğu kaldırabilecek otorite ve zihinsel güç bilimin değer alanıyla buluşturulmasında yer alır. Bilim insanları, toplumun bilimi desteklemesini ve değer vermesini arzular, ancak bilim üzerinde mutlak egemen güç olmasını istemez, ki bu zaten bilimin doğasına aykırıdır; bilim baskının, dayatmanın olduğu yerde yaşamaz. İnsanlığın deneyim dünyasına baktığımızda, toplumun bilim üzerinde, dolayısıyla bilim insanları üzerinde bir tür kontrol mekanizması olma talebi görülmektedir. Toplumun yönetilen kesiminde olduğu kadar, yöneten kesiminde, yani iktidarda da bu talep görülebilir. Özellikle iktidar konumundaki güç, yani “hükümetler” kendi adlarına bilim insanlarına bilimsel araştırma planlamasını ve bu araştırmaların ekonomik getiri başta olmak üzere kendilerine birçok getirisi olacak şekilde yapılmasını istediklerinde, doğal olarak bilimi ve bilim insanlarını “bilinçli” bir şekilde yönlendirme çabası içine girerler. Elbette bu, birçok bilim insanı tarafından “hatalı,” onaylanmayan bir tutumdur. Mayor’ın aktarımıyla, böyle bir tutumu onaylamayanlardan biri olarak bilim felsefecisi Michael Polanyi (1891-1976) şunu söylemektedir: “Bilim uğraşını örgütlemenin tüm sağduyulu bilim adamlarına eksiksiz bir bağımsızlık tanımaktan başka yolu yoktur... kamu otoritelerinin işlevi araştırmaları planlamak değil, yalnızca araştırmaların yürütülmesi için imkan sağlamaktır.”²³ Bu yüzden bilimin gelişip serpilmesi, bilim insanına salt bilme arzusu ve merakının yönelttiği yolda ilerleme özgürlüğü tanınmasıyla mümkündür. Hatta böyle bir özgürlüğün olduğu ortamda, bilimin çok sesliliğine şahit olunur. Dolayısıyla bilim iktidarın hizmetinde değil, iktidar bilimin hizmetinde olmalıdır. Bu açıdan toplumda bilim insanları uğraşlarını “özerk bir ‘Bilim Cumhuriyeti’ olarak”²⁴ yapmaktadır. Buna göre bilimin oluşma ve gelişme ortamı, politik iktidar ya da ideolojilerin değil, özgürlüğün ve bilimsel zihniyetin, kültürlülüğün hâkim olduğu ortamdır. Bunu en açık görebileceğimiz örneklerden biri, siyasi/askeri başarıları kadar bilim ve düşünceye, bilim insanlarına verdiği değerle de çokça konuşulan Türk tarihinin en büyük hükümdarlarından Fatih Sultan Mehmet’tir.

Bir “kültür adamı” olarak Fatih, fethettikten sonra İstanbul’un bir kültür merkezi olması yönünde büyük çaba sergilemiştir. Çünkü o, kültürün temelini eğitim, dolayısıyla bilim olduğunu bilmekteydi. Bu bilginin var ettiği bilinçle Fatih öncelikle bilimin ve bilim insanlarının mekânları olan eğitim kurumlarını kurmakla işe başlamış ve bilimsel etkinliklerin topluma yerleşip kökleşmesi için önemli çabalarda bulunmuştur. O, Osmanlı Devleti’nde kültürün gelişmesi için bilim insanlarını himaye etmesinin yanı sıra, bir yönetici olarak onların bilgilerinden yararlanmayı da kendisine ilke ve amaç edinmiştir. Bu amaçla bilim insanlarını zaman zaman bir araya toplayarak fikirlerini tartışma ortamı ve

²¹ Atatürk (2007): 14.

²² Sayılı, Aydın (1985), “Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri”, *Erdem*, 1 (1), ss. 169-186, s. 175, İnternet Erişim: <https://dergipark.org.tr/pub/erdem/issue/44668/554814>, (15.09.2023).

²³ Mayor (1997): 154.

²⁴ Mayor (1997): 156.

imkânı sağlamıştır. Hatta kendisi de fırsat buldukça, bu tartışmalara bizzat katılmıştır.²⁵ Fatih'in tüm bu tutum ve davranışları, onun bilimsel zihniyeti hakkında önemli ipuçları sunmakla birlikte, bilim ve düşünce alanındaki yeteneklerini ve bu konudaki yetenekler olarak bilim insanlarına ve bilime destek veren, değer veren biri olduğunu göstermektedir. Fatih'in bu yönüne ilişkin örnek oluşturabilecek, aktarılan bir tarihsel olaya burada yer vereceğiz.

Olay bir diyalog halinde dikkat çekici bir erdem eylemine dönüşerek aktarılır. Fatih Sultan Mehmet “‘bir gün saltanattan çekilirim burada bir odam olsun gelir çalışırım’ der. Muhatabı olan kişi, ‘vâkıa bunları siz yaptırdınız ama bir odaya sahip olamazsınız’ diye cevaplar. Bu söz üzerine Fatih sebebini sorar. Muhatab açık yüreklilikle ve medeni cesaretiyle, ‘siz ne talebesiniz ne de müderrissiniz!’ diye karşılık verir. Bunun üzerine Fatih kendisinin bir öğrenci gibi kabul edilmesini ister ve öğrenci olmanın şartı olan imtihana tabi tutulmayı kabul eder: ‘Beni imtihan ediniz’. Fatih, ancak imtihanda muvaffak olunca bir öğrenci odasına sahip olabilmıştır.²⁶ Fatih’teki bu bilinç ve tavır, aynı şekilde Atatürk’te de mevcuttur. O, Cumhuriyet’in temellerinden biri dediği bilimi iktidarın hizmetinde değil, hatta iktidarın üstünde bir değer gücü olarak görüp iktidarın bilime hizmet etmesi gerektiğini, toplumun yüksek kültür ve medeniyete ancak bu şekilde çıkarılabileceğini savunmuştur. Tarihsel örneklerden biri olarak Muaviye iktidarı üzerinden bu düşüncesini temellendirerek Türk milletini bu konuda uyanık olmaya davet etmektedir:

En mütehakkim [tahakkümcü] hükümdarlardan olan Muaviye’nin nasıl bir hiyle neticesinde sıfatı hilâfeti de takındığını biliyorsunuz. Ondan sonra bütün müstebit [zorba/despot] hükümdarlar hep dini âlet edindiler; ihtiras ve istibdatlarını terviç [geçerli kılmak] için hep sınıfı ulemaya müracaat eylediler. Hakikî ulema, dini bütün âlimler hiçbir vakit bu müstebit [zorba/despot] tacidarlara [taç sahiplerine] inkiyad etmediler [boyun eğmediler]. Onların emirlerini dinlemediler, tehditlerinden korkmadılar. Bu gibi ulema kamçılar altında döğüldü, memleketlerinden sürüldü, zindanlarda çürütüldü, darağaçlarında asıldı. Lâkin onlar yine o hükümdarların keyfine dini âlet yapmadılar. Fakat hakikati halde âlim olmamakla beraber, sırf o kisvede buldukları için âlim sanılan, menfaatine düşkün haris ve imansız bir takım hocalar da vardı. Hükümdarlar işte bunları ele aldılar ve işte bunlar, muvafıkı dindir diye fetvalar verdiler. İcabettikçe yanlış hadisler bile uydurmaktan çekinmediler, işte o tarihten beri saltanat tahtında oturan, saraylarda yaşayan, kendilerine halife namı veren müstebit hükümdarlar bu gibi hoca kıyafetli cerrarlara [kendine menfaat sağlayanlara] iltifat ve onları himaye ettiler. Hakikî ve imanlı ulema her vakit ve her devirde onların mebguzu [düşmanı] oldu.²⁷

Atatürk’ün politik iktidarın ve hırsın, çıkarların aleti haline gelmiş bilim ve bilim insanlarına yönelik bu sorgulama ve eleştirilerini çok önceden İbn Haldun *Mukaddime*’sinde bilim insanı olarak tarihçiler üzerinden yapmaktadır. Ona göre “gayesi ve amacı şerefli, faydaları çok olan” bilim diye tanımladığı ve felsefi bilimlerden kabul ettiği tarih bilimi,²⁸ hem epistemolojik hem etik açıdan birtakım yanlışlıklar içeriyorsa, bunlar tarihçinin yani tarih bilimiyle uğraşan bilim insanının karakterindeki ve bilgisindeki kusurlardan kaynaklanmaktadır. O, bilim insanı olarak tarihçilerin epistemolojik açıdan bu kusurlarını, bilimin/bilim insanının hakiki amaçlarını unutmaması, bilim insanının bilginin ve bilgi kaynaklarının doğruluğunu/güvenilirliğini sorgulamaması, rasyonel ve eleştirel bir bakıştan uzak olması, gerçek bilgiye ulaştırarak doğru yöntemi bilmemesi ya da kullanmaması, toplumsal hayatın doğasını bilmemesi olarak ifade ederken; etik açıdan bu kusurları ise tarafgirlik, zevk düşkünlüğü, şöhret olma tutkusu, otoritelere yaranma arzusu, otoritelere hayranlık ve otoritelere körü körüne bağlanma şeklinde sıralamaktadır. Şöhret kazanmak ya da şöhretini yaymak amacıyla yüksek derece ve mevki sahibi, yani güçlü ve nüfuzlu kişilere ya da otoritelere yaranma çabası, hatta bu yaranma isteği bilim insanının yaranmak istediği kişileri ya da otoriteleri övmesi, onların gözünü boyaması gibi tutum ve davranışlarla gerçekleri çarpıtma, abartma veya gizleme şeklinde hakikatin ortaya konulmasını engellemektedir. Bununla birlikte bir bilim insanı olarak tarihçi, bir fikrin, bir inancın, bir düşüncenin, bir grubun ya da bir mezhebin taraftarı olarak davranırsa, hiçbir şeyi tarafsız olarak değerlendiremez, ki tarafsızlık bilim insanının en temel özelliklerinden biridir. Yine bir bilim insanı olarak tarihçi, otoritelere karşı hayranlık ve sorgulanamaz güven duygusuna sahipse, otoritelerin söylem ve tutumları mutlak doğru olarak kabul

²⁵ Gökdoğan Dosay, Melek (2016), *Bilim Tarihinde Türkler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, s. 79, 81, 83.

²⁶ Algül, Hüseyin (1981), *İstanbul’un Fethi ve Fatih*, İstanbul: Marifet Yayınları, s. 123.

²⁷ Atatürk, Konya Gençleriyle Konuşma (20.III.1923), *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1ld%C4%B1.pdf> (07.08.2023).

²⁸ İbn Haldun (1987), *Mukaddime I* (Çev. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 18-19.

edilir ve dogma halini alır.²⁹ Bu dogmatik tutum, asla yeni bir şeyi (yeni bir fikri) var etmez -ki gerçekte bilim insanı, tüm bu niteliklerden uzaktır. İbn Haldun, tüm bunlarla bilim insanı olarak tarihteki epistemolojik ve etik sorunlara ve bu sorunların onun bilimini nasıl şekillendirdiğine dikkat çekmektedir. İbn Haldun'un bilim insanı olarak tarihçilerin tüm bu kusurlarına yönelik getirdiği eleştiriler, aynı şekilde tarih bilimi dışındaki diğer bilimlerle uğraşan tüm diğer bilim insanları içinde geçerlidir. Bilim insanı “sadece gerçeği bulmayı” kendine amaç edinmesi gerekirken, birtakım insanları övmeyi ya da yermeyi, herhangi bir düşünce veya siyasi grubun taraftarlığını yapmayı, bunlara hizmet etmek için bilimi araç olarak kullanmayı amaç edinirse, bilimin asıl işlevini gerçekleştirme yeteneğini yitirmiş olur.³⁰ Bu ve buna benzer durumlar, insan ve toplumun gelişmesinde bilim insanının bilgisi kadar karakterinin, tutum ve davranışlarının da önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bakımdan bilime gösterilen saygı ve verilen değer, bilim insanlarının ahlaki kusurlarını asla örtmez. Bu ahlaki kusurların en büyüğü de, şahsi emel ve çıkarları için bilimi istismar etmesi, hatta onları ‘bilim diye’ topluma sunmasıdır. Böyle bir ahlaki kusuru olan bilim insanı, kendi emel ve çıkarları için her şeyi kullanan zalim politikacılardan daha tehlikeli olarak kabul edilmektedir.

Şahsî kin ve ihtiraslarını -üstüne “ilim diyor ki..” yaftasını ilâştirerek- saf ve inanmış kitleye [kitleye] aktaran “âlim”, karşı tarafta ihtiraslarının ölçsüz, ama yine de açık ve maskesiz kavgasını veren politikacıdan daha az “zâlim”dir denemez. Öyledir denemeyeceği gibi, fitne ve şer “ulema”sını siyaset fesatçılarının çok daha ilerisinde zulüm ve ihânetin baş tertipçisi olarak teşhir edenlere (...) hak vermemek elden gelmeyecektir.³¹

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere, şayet bilim toplumdaki birçok farklı çıkarla karşı karşıya gelip bunlarla çarpışmak ve bunlara karşılık vermek zorunda kalırsa, o zaman bilim “doğrudan doğruya araştırma ya da eğitimle ilgili olmayan” toplumdaki birçok farklı grupla ilişkiye girmiş ya da girmek zorunda kalmış,³² bilimsellik ve değerden uzak, insanlığı felakete sürükleyecek tehlikeli bir araca dönüşmüş olacaktır. Bu da sadece bilime, bilim insanına değil, topluma ve ülkeye, insanlığa yapılmış en büyük kötülük olacaktır. Bu yüzden bilim ve bilim insanı, gündelik politikanın çıkarlarına, ekonomik kaygılara, yönetimin iktidarda kalma hırsı ve tutkusuna feda edilmemelidir. Bu kötülüğü engellemek ve bertaraf etmek için toplum, bilimin bilim olarak kalmasını ve böyle bir bilimle uğraşan hakiki bilim insanlarına sahip çıkmayı kendi sorumluluğu olarak görmelidir. Bununla birlikte toplum, bu sorumluluk bilincinin gereği hakiki bilim insanını ve sahte bilim insanından ayırt edebilmeli ve ona hak ettiği, layık olduğu değeri vermelidir. Atatürk bu konuda da Türk toplumuna öncülük yapmış ve şunları söylemiştir:

Efendiler, bir fikri daha tashih etmek isterim. Milletimizin içinde hakikî ulema, ulemamız içinde milletimizin bihakkın [haklı olarak] iftihar edebileceği âlimlerimiz vardır. Fakat bunlara mukabil kisvei ilmiye [ilmi kisve] altında hakikati ilimden uzak, lüzumu kadar taallüm edememiş [ilim öğrenememiş], tarihi ilimde [ilim yolunda] lâyıki kadar ilerliyememiş hoca kıyafetli cahiller de vardır. Bunların ikisini birbirine karıştırmamalıyız.³³

Atatürk “hakiki ulema” adını verdiği kimseleri ilimle donanımlı, Batılı bilimsel yönteme vakıf kişiler olarak tanımlıyor. Bu kişiler aynı zamanda milli kültürle donanımlı, değer dünyalarında hassas kişilerdir. Bilgi yoksunu kimseler, sadece makamları, görüntüleri ve kıyafetleriyle kimlik kazanmaya çalışan tehlikeli ve değer yoksunu tiplerdir. Cahil diye resmedilen bu tipler hem hakiki bilgiden hem de insani değer dünyasından yoksundurlar. Atatürk'e göre Türk yurdu “hakikî münevver ulema” ile doludur. Atatürk'ün onları edebi bir dille betimlemesi dikkat çekicidir. Bu insanlar “en yeni terbiyei ilmiye almış, sanki Avrupa'da tahsil etmiş bir seviyede gördüm. Ruh ve hakikati islâmiyeye vakıf olan ulemamızın hepsi bu mertebeye kemalindedir. Şüphesiz ki, bu gibi ulemamızın karşısında imansız ve hain ulema da vardır, lâkin bunları onlara karıştırmak musib [doğru] olmaz.”³⁴

²⁹ İbn Haldun (1987): 82-84.

³⁰ Niyazi, Mehmed (2015), *Türk Tarih Felsefesi*, İstanbul: Ötüken, s. 33.

³¹ Ülgener, Sabri F. (1983), *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, Ankara: Mayaş Yayınları, s. 87.

³² Mayor (1997): 156.

³³ Atatürk, Konya Gençleriyle Konuşma (20.III.1923), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1ld%C4%B1.pdf> (07.08.2023).

³⁴ Atatürk, Konya Gençleriyle Konuşma (20.III.1923), aynı yer.

Benzer örnekleme Batı kültür dünyası için de geçerlidir. Mayor, II. Dünya Savaşı'nı tarihçilerin bilim ve iktidar arasındaki ilişkiye dair bir dönüm noktası olarak tanımlayabileceklerini düşünmektedir. O bu düşüncesini şu örnekle temellendirmektedir:

İlk kez dönemin Amerika başkanı Beyaz Saray'a bir bilim danışmanı atadı. Bu türden bir atama o vakte kadar geçimlerini öncelikle araştırma yaparak ya da bilim eğitimi vererek sağlayanlar açısından oldukça yeni bir şeydi. Bilim bunun bir sonucu olarak özgürlük ve demokrasi düşmanlarının (...) yenilgiye uğratılmasına yardımcı oldu. Savaşın sona ermesi ile birlikte Amerikan bilimi Avrupa'nın büyük kısmında ve Japonya'da okulların, laboratuvarların, müzelerin ve teknolojiye yaslanan endüstrilerin yeniden kurulmasında kilit bir rol oynadı.³⁵

Bilim ve iktidar arasındaki bir ilişki örneği olarak bu olaya elbette eleştiriler getirilmiştir. Ancak bu örnek, iktidarın bilime ve bilim insanına değer vermesi olarak da okunabilir. Bu okuma doğrultusunda bilim ve iktidar arasındaki ilişki nasıl olmalıdır? Bu ilişki ancak ve ancak bilimin bilim olmağını bozmayan, insani değerler üzerine inşa edilmiş medeni bir ilişki şeklinde olmalıdır, ki bu da özgür toplumlarda gelişebilir. Böyle bir ilişkinin var olmasında, iktidarın ve bilim insanının sorumluluğu bulunmaktadır.

Bu sorumluluğu yerine getirmek, söylendiği kadar kolay olmayabilir. Nitekim günümüzde bilimin giderek hem hızlanan hem de çeşitlenen uygulamaları, toplumu çok fazla etkilemektedir. Bu durum, bir taraftan bilime duyulan inancı/güveni onaylarken, diğer taraftan da bilimin bu uygulamalarının bilimsel ve etik değerlere bağlı olarak akıllıca yönetilmesinin gerekliliğini göstermektedir. Bilim ve iktidar (aynı zamanda toplum) arasındaki medeni ilişki, ancak bu gereklilik yerine getirildiğinde ortaya çıkacaktır. Şayet böyle bir ilişki değil de, ya da ilişkide bir sorun varsa, bunun kaynağını bilimin (ya da bilginin) kendisinde değil iktidar kadar bilim insanında aramak gerekmektedir.

Bilgi her zaman iyidir: Zararlı ya da hatta kötücül olan bilginin uygulanışıdır. Bir çekiç uygunsuz bir şekilde bir saldırı aleti olarak kullanılabilir; atom enerjisi de başka bir düzeyde böyledir. Ama bilimin yalnızca olumsuz boyutlarının vurgulanmasına izin vermemeye dikkat etmeliyiz. Bilimin iyi boyutları nadiren vurgulanırken olumsuz Boyutlar sıklıkla abartılı bir kasvetle tasvir edilir. Bilimin sağladığı devasa yararları halka anımsatmak bilim ve teknoloji topluluğunun [bilim insanlarının] görevidir.³⁶

Bilgi kötüye, kötülüğe yönelik bir amaçla kullanılabilir. Atatürk'ün değer yoksunu diye resmettiği tipler, milli şuurdan bihaber tipleri kapsadığı için, bunlar bilimin ruhuna aykırı davranış içinde olan, kendi çıkarlarını bilim olarak sunan tipler olarak ifade edilir. Burada, bilgi sahibi olmanın beraberinde ahlaki bir sorumluluk gerektirdiğinin altı çizilmektedir. Bilim insanları bu sorumluluktan kaçamaz. Hatta bu sorumlulukları gereği onlar;

[L]aboratuvarlarının, bölümlerinin fakültelerinin ve endüstrilerinin duvarlarını aşmak zorundalar. Bilimsel hayatın basitçe 'yayın yap ya da yok ol' sloganına indirgenmesi hem küçük düşürücüdür hem de hatalıdır. Özellikle tersine çevrilemeyecek sonuçların ortaya çıkmasının muhtemel olduğu durumlarda sessiz kalmayı seçen bilim adamı, hem acemice hem de gayri ahlaki bir tutum içerisinde.³⁷

Söz konusu sorumlulukla bilgiyi dünyanın, insanlığın iyiliğine uygulamak hem bir yetenek işidir hem de karakter işidir. Bilim insanında böyle bir yetenek ve karakter varsa, ancak bu anlamda 'bilgi iktidardır' denilebilir. Bilimin bu iktidar konumu ise toplumu daha iyiye yönlendirecek aklın ve değerlerin kontrolündeki yönetici konumunda olması anlamındadır.

Bilim doğa hayatını bozmadan insan ve toplum hayatını, insanlığı, dünyayı iyileştirmek amacıyla uygulanmalıdır. Bilim, bu amaç dışına çıktığında bilim olmağını yitirmiş, başka bir şeye dönüşmüş demektir. Bu bakımdan bilim insanının pratik ve etik gerekçelerden dolayı gelecekte ortaya çıkabilecek her türlü felaketi önleme kaygısına dayalı bir öngörüye sahip olması gerekir. Dolayısıyla bilimin ve ürünlerinin insanlık açısından bir felaket değil, bir iyilik olabilmesi için insana ve değerlere, hatta bunların geleceğine yönelik ilgi bilim insanının başlıca ilgisi olmalıdır. Bilim insanının bu ilgisi doğrultusunda bilim, laboratuvarlarımızın, dersliklerimizin dışına çıkıp topluma tamamen yayılmalıdır. Bu yapılmazsa, toplumda cehalet ve bilimin/bilim insanının değersizleşmesi baş gösterir. Bu, büyük

³⁵ Mayor (1997): 154-155.

³⁶ Mayor (1997): 188.

³⁷ Mayor (1997): 189.

toplumsal bir sorundur. Bu sorunda bilim insanı kadar iktidarın da payı bulunmaktadır. Nitekim toplumun politik yaşantısı ve kültüründe bilimin konumu ve durumu, bilime ve bilim insanına verilen değer en temel göstergesidir. Bununla birlikte bilim insanı kendini toplumun dışında ya da üstünde görerek, kendini toplumdan soyutlayarak ya da toplumun sorunlarına sırtını dönerek bilim ortaya koyamayacağı gibi değer de ortaya koyamaz. Bu değer boyutu dikkate alınır, bilim bir kültürdür, bir medeniyettir, zira toplumdaki tam anlamıyla bir aydınlanmayı bilim sağlamaktadır. Zira bilimin ilgi ve değer görmediği toplumlarda, insanların büyük zorluklarla cebelleştiklerini geçmiş ve şimdideki pratik hayattaki deneyimler göstermektedir.

Bilim, hakikatin kendisi değil, hakikate götüren yollardan birisidir. Ancak bu yolun, insana ve topluma, hayata yönelik rehberlik etmede önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu bakımdan bilim, bilimle birlikte akıl, insanın hayatın tüm alanlarında kendine rehber edineceği en temel güçlerdir. Ki bunların aydınlatmadığı insanın, toplumun cahillik ve bağımlılık batağından kurtulup medeniyet düzeyine yükselmesi mümkün değildir. Bu yüzden, Atatürk hayatımızın tüm alanlarında bilim ve tekniğin rehberliğini savunmaktadır: “*Milletimizin siyasi, içtimai hayatında, milletimizin fikri terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır.*”³⁸ Ona göre yurdumuzda medeniyetle ilgili fikirlerin, çağdaş ilerlemenin bir an önce yayılması ve gelişmesi elzemdir; bunun için de “bütün erbabı ilim ve fennin,” yani bilim ve teknikle uğraşan tüm bilim insanlarının bu konuda çaba göstermeyi ve çalışmayı “namus borcu” olarak görmesi gerekmektedir.³⁹ Bu aslında bilim insanının kendini yurduna, milletine ve işine adanması demektir. Bilim insanı söz konusu görevini yerine getirirken, kendi kültür ve düşünce geleneğindeki doğru olan her şeyi ihmal etmediği gibi başka kültür ve düşünce geleneklerindeki doğru olan her şeyi kabul etme gücünü gösterebilmelidir. Hakikat aşkı, bilim için bilim yapma amacı bunu gerektirir. Atatürk, Bursa’da yaptığı konuşmada bunu öğretmenlere seslenerek dile getirmiştir:

Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farzedemeyiz. Memleketimizi bir çenber içine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız... Bilâkis müterakki, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferdi milletin kafasına koyacağız, ilim ve fen için kayıt ve şart yoktur.⁴⁰

Bilimsel düşünce, dünyadaki yerimizi bulmamamızın biricik yol ve yöntemidir. Çalışmanın başlığı altında verdiğim Kindi’nin ifadesiyle, hakikat nerede olursa, nereden gelirse alınması gereken bir idealdir. Bilim insanı adını alan insanlarımız bu idealin açıklığıyla yaşayan, örnek oluşturan kişiliklerden oluşmaktadır.

Bilim insanlarının bilimsel uğraşlarını gerçekleştirdiği mekanların başında üniversiteler gelmektedir. Ancak buralarda hakiki bilim insanlarının olması, yani doğayı bir değer alanı, insanı da bu değer alanının anlam dünyası olarak görebilecek ve buna göre de hakiki bilim üretebilecek kutsal kurumlar olarak üniversiteler, iyi insanların iyi ve güzel amaçlar için bir araya gelmelerinin sağlandığı, bilimsel temelli farklılıkların zenginlik olduğu yerlerdir. Bu bakımdan üniversiteler “bilim yuvası” olduğu kadar kültür yuvasıdır da. Şayet üniversiteler iyi ve güzel vasıflı entelektüel yetenekleri olan insanlar yetiştirmezse, toplumda ne kültür ne de başka bir şey gerçekleşir. Öyleyse bilim insanlarının sorumluluğu ve bilim insanlarının toplum tarafından değer görmesi bu anlamda da önem arz etmektedir. Atatürk bunu mektep üzerinde şöyle ifade etmektedir:

İlim ve fen teşebbüsünün merkezi faaliyeti ise mekteptir. Binaenaleyh mektep lâzımdır. Mektep namını hep beraber hürmetle, tazimle zikrederim. Mektep genç dimağlara, insanlığa hürmeti, millet ve memlekete muhabbeti, şerefi istiklâli öğretir... İstiklâl tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için takibi muvafık olan en salim yolu belletir... Memleket ve milleti kurtarmağa çalışanların aynı zamanda mesleklerinde birer namuskâr mütehassis ve birer âlim olmaları lâzımdır. Bunu temin eden mekteptir.⁴¹

Milli muhabbetin, haysiyet ve onurun, bilimsel yetenek ve yeterliliğin öğretmeni olarak bilim insanları, Türk Cumhuriyeti’nin idealinin kaynağını oluşturmaktadır. Bunu destekler mahiyette Atatürk, üniversitedeki öğretim üyesi bilim insanlarına 23 Haziran 1923’te gönderdiği mesajda bu hususa vurgu

³⁸ Atatürk, Öğretmenlere (27.X.1922), *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1ld%C4%B1.pdf> (07.08.2023).

³⁹ Aynı yer.

⁴⁰ Aynı yer.

⁴¹ Atatürk, Öğretmenlere (27.X.1922), aynı yer.

yapar: “Bilimin millî istiklâl ile eş olduğu cihetle işgal buyurmakta olduğunuz öğretim kürsülerinde memleketin, siz bilim adamları dahi hiç şüphesiz aynı savaşın kahramanlarıdır.”⁴² Bu mesajıyla Atatürk hem bilime hem de bilim insanına verdiği değeri dile getirmektedir.

Buna göre eğitim kurumlarına verilen değer (ya da değer verilmemesi), yine eğitim kurumlarında yapılan hatalardan ve yanlışlardan rahatsızlık duyulmaması, bilim ve bilim insanına değer vermeye yönelik tutumun belirlenmesinde temel bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumun, üniversitelerde “bilimi bilim yapan şey” öğretilmediği halde bilimle ilgileniliyormuş ve bilim yapıyormuş gibi olmasından rahatsızlık duymaktan ziyade memnuniyet duyması, bilimle ilgilenmediğinin en açık kanıtıdır.⁴³ Bu kanıt, bilimin ve bilim insanının itibarsızlaştığını ortaya koymakla birlikte onların değer görmesinin öncelikle toplumda insani değerlerin yerleşik ve hâkim kılınmasına bağlı olduğunu, diğer bir deyişle bilimin ve bilim insanının değerinin bilimsel kabullerin ötesinde pratikte ortaya çıktığını göstermektedir. Pratikte görünür olan insani medeniyeti var edecek ve geliştirecek bilimin, ‘baskı ve şiddetin aracı, değerlerden yoksun tektipçi bilim’ olmadığı/olamayacağı kabulü, öncelikle toplumun zihin ve eylem dünyasında görünür olmalıdır. Bunun ilk adımı ise, toplumu oluşturan her bir bireyin insani değerlerle donanmış bir birey olmasıdır. İnsani değerlerle donanmış bireylerden oluşan toplumu ve toplumda insanca hayatı var etmeden, bilime ve bilim insanına değer verilmesini beklemek bir temenni olmaktan öteye geçemez. Bilim ve bilim insanı değer dünyasından uzak değildir; aynı şekilde onun yetiştiği toplum da. Bilimin ve bilim insanının toplumda bir değer olarak yer edinmesi, özgürlük, özgünlük, ahlak ve değerlerle iç içe geçmiş nitelikte olmasına bağlıdır. Bu noktada bilim insanını rasyonel ve eleştirel yaptırımlarıyla denetleyecek olan mekanizma, doğru düşünmeyi öğrenmiş bir toplumdur, ki bunu topluma öğretecek olan felsefedir. Felsefenin geliştirdiği doğru düşünme, eleştirel düşünme ve sorgulama becerisi, toplumun hem kendi kültür dünyasıyla hem de diğer kültür dünyalarıyla doğru ilişki kurabilme imkanını sağladığı gibi bilimin ve bilim insanının layık olduğu kültür ortamını da var eder. Öyleyse toplumda bilim ve felsefe değer görmediği sürece, bilim insanına değer verilmesi mümkün görünmemektedir. Bunun için bilim insanları ve düşünürler, kendi uğraşlarını salt “olan”la sınırlandırmayıp, daha iyi bir dünya inşa etmenin yolları olarak “olması gereken”in arayışı içinde olmalıdır. Bilimin hem bilim insanının kendisini hem de toplumu dönüştürücü gücü bu şekilde olanaklı hale gelebilir. Toplumun bilim yoluyla dönüştürülmesi, bilimin insanına layık olduğu değeri kazandıracak; bu değer ise bilimin ‘meslek’ değil, ‘yaşam tarzı’ olmasıyla görünür hale gelecektir.

⁴² Kayadibi, Fahri (2006), “Atatürk Döneminde Eğitim ve Bilim Alanında Gelişmeler”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 13, ss. 1-21, s. 11, İnternet Erişim: https://isamveri.org/pdf/drg/D02370/2006_13/2006_13_KAYADIBIF.pdf (16.09.2023).

⁴³ Gasset, José y Ortgay (2022), “Bir Üniversite Dört Yüzüncü Yılı Kutlarken,” *Üniversitenin Misyonu* içinde Çev. Neyyire Gül Işık, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 92-93.

Kaynakça

- Algül, Hüseyin (1981), *İstanbul'un Fethi ve Fatih*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Atatürk, Mustafa Kemal (2007), *Nutuk* (Yayına Haz. Şarika Gedikli, İsmail Özer, İsmet Türkmen), Ankara: Berikan Yayınları.
- Atatürk, Samsun Öğretmenleriyle Konuşma (22.IX.1924), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).
- Atatürk, Onuncu Yıl Söylevi (29.X.1933), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).
- Atatürk, Dumlupınar'da Konuşma (30. VIII. 1924), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).
- Atatürk, Dördüncü Dönem İkinci Toplanma Yılı Açarken (1 Kasım 1932), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).
- Atatürk, Konya Gençleriyle Konuşma (20.III.1923), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).
- Atatürk, Konya Gençleriyle Konuşma (20.III.1923), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).
- Atatürk, Öğretmenlere (27.X.1922), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006, İnternet Erişim: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1d%C4%B1.pdf> (07.08.2023).
- Dumont, Paul (2002), "Atatürk'ün Yazdığı Tarih: "Söylev"-Çağdaş Türkiye'nin Ulusal Bilincinin Oluşmasında "Söylev"in Oynadığı Rol-" (Çev. Server Tanilli), *Türkiye'de Aydınlanma Hareketi Dünü, Bugünü, Sorunları / 25-26 Nisan 1997 Strasbourg Sempozyumu Server Tanilli'ye Saygı* içinde, İstanbul: Adam Yayınları.
- Gasset, José y Ortega (2022), "Bir Üniversite Dört Yüzüncü Yılına Kutlarken," *Üniversitenin Misyonu* içinde Çev. Neyyire Gül Işık, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökdoğan Dosay, Melek (2016), *Bilim Tarihinde Türkler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.
- Güngör, Erol (1995), *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, İstanbul: Ötüken.

- İbn Haldun (1987), *Mukaddime I* (Çev. Zakir Kadirî Ugan), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Karakuş, Rahmi (1995), *Felsefe Serüvenimiz*, İstanbul: Seyran Kitap.
- Kayadibi, Fahri (2006), “Atatürk Döneminde Eğitim ve Bilim Alanında Gelişmeler”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 13, ss. 1-21, İnternet Erişim: https://isamveri.org/pdfdrg/D02370/2006_13/2006_13_KAYADIBIF.pdf (16.09.2023).
- Kindi (1994), *Felsefi Risaleler* (Çev. Mahmut Kaya), İstanbul: İz Yayınları.
- Lindberg, David C. (2007), *The Beginnings of Western Science: The European Scientific Tradition in Philosophical, Religious, and Institutional Context, Prehistory to A.D. 1450* (2nd Ed.), Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Mayor, Federico (1997), “Bugün ve Yarın, Bilim ve İktidar,” *Bilim ve İktidar* içinde, Derleme: Federico Mayor-Augusto Forti, Çev. Mehmet Küçük, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Niyazi, Mehmed (2015), *Türk Tarih Felsefesi*, İstanbul: Ötüken.
- Sayılı, Aydın (1985), “Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri”, *Erdem*, 1 (1), ss. 169-186, İnternet Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/44668/554814>, (15.09.2023).
- Türker-Küyel, Mübaht (2008), *Atatürk'ün Saâdet Anlayışı Hakkında Bir Deneme*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Ülgener, Sabri F. (1983), *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, Ankara: Mayaş Yayınları.
- Yıldırım, Cemal (2021), *Bilimin Öncüleri*, Ankara: Fol Kitap.
- Yusuf Has Hacib (2018), *Kutadgu Bilig* (Çev. Ayşegül Çakan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.